

Vervolging van roofvogels in Nederland in 2006

Rob G. Bijlsma & Pedro Zoun

In dit overzicht zijn door mensen veroorzaakte sterfte en vervolging verwerkt, zoals doorgegeven aan Algemene Inspectie Dienst (AID), Politie en CIDC-Lelystad, of vermeld op de nestkaarten (WRN en SOVON). Deze twee bronnen zijn de enige die nog enigszins greep houden op de hand over hand toenemende, en steeds grovere vormen aannemende, roofvogelvervolging. Verder speciale aandacht voor Friesland, waar tegenwoordig openlijk wordt gepleit voor legalisering van vervolging van roofvogels. Als voorschot op die beoogde legalisering hebben de vervolgers er alvast een tandje bijgezet.

Werkwijze

CIDC-Lelystad

Vergiftiging, klemmen en afschot werden op gestandaardiseerde wijze door CIDC-Lelystad onderzocht. De eerste onderzoeksstap omvat sectie, in een aantal gevallen aangevuld met röntgenologisch en/of microbiologisch onderzoek. Macroscopisch onderzoek aan krop en maaginhoud is van belang bij het vaststellen van vergiftiging en het opsporen van de mogelijke bron en toedracht. Aanwezige hagelkorrels of kogels worden uit het kadaver verwijderd en verzameld als bewijsmateriaal en/of voor eventueel onderzoek op lood. Indien de sectiebevindingen of anderszins verstrekte gegevens vervolgonderzoek vergt, wordt (orgaan)materiaal verzameld voor chemisch-toxicologisch onderzoek. Op basis van de anamnese en de bevindingen van de eerste onderzoeksstap worden inzendingen aangemerkt voor vervolgonderzoek (Zoun 2000, 2007).

In 2006 is een deel van de roofvogels, ingezonden om te worden onderzocht op eventuele vergiftiging, uitsluitend op vogelgriep onderzocht en vervolgens vernietigd. Omdat het hier vernietiging van juridisch bewijsmateriaal betrof, is aan deze – door het Ministerie van LNV geïnitieerde - praktijk een einde gemaakt.

Werkgroep Roofvogels Nederland

De verstoring van roofvogelnesten wordt bijgehouden door de nestcontroleurs. Er wordt gekeken naar loopsporen richting nest, klimsporen, afgebroken takken, schotsporen, schade toegebracht aan eieren, en andere vreemde zaken. Dit wordt apart op de nestkaart vermeld. Ook worden meldingen en opmerkingen van omwonenden opgetekend; deze kunnen licht werpen op duistere praktijken, zoals verstoringen van nesten (wat wij zelden voor onze ogen zien gebeuren, maar waarvan we de sporen wel aantreffen). De handleiding van Hugh Jansman (2001) wordt aangehouden waar het de interpretatie van sporen betreft. In vervolgingshaarden hebben ervaren roofvogelaars inmiddels allerlei verfijningen op die handleiding in de praktijk geleerd. Een daarvan is dat de plotselinge verschijning van bordjes Verboden Toegang met aan

zekerheid grenzende waarschijnlijkheid betekent dat er duistere zaken plaatsvinden die geen pottenkijkers dulden. Ook: hoe agressiever de lokale jachtopzichter, jager of boer reageert op het verschijnen van een roofvogelaar, hoe zekerder ter plekke rekening met roofvogelvervolging dient te worden gehouden.

Resultaten

Vergiftiging

Vergiftiging, of pogingen daartoe via uitgelegd vergiftigd aas, werden in 2006 voornamelijk in de nawinter en het vroege voorjaar vastgesteld: 36 gevallen in januari, 25 in februari, 7 in maart, 2 in april, 1 in mei, 1 in september en 3 in november. Dit betekende een ruime verdubbeling ten opzichte van 2005 (Tabel 1). De seizoensverdeling was weer als vanouds, en valt samen met de afloop van de jacht en maatregelen onder de noemer 'biotoopverbetering' (Bijlsma 1993, voor een vergelijking met het recente verleden).

De verspreiding van vergiftigingen binnen Nederland laat grofweg een NO-ZW-verdeling zien, waarbij de meeste gevallen ten oosten van die lijn op het platteland zijn vastgesteld. De vaste provincies waren weer goed vertegenwoordigd, een aantal vaste plekken evenzeer. Daar zijn enkele nieuwe locaties aan toe te voegen (Figuur 1). Bij de onderstaande plaatsen werden in 2006 vergiftigde roofvogels, en vaak ook vergiftigd aas, aangetroffen:

Drenthe: Amerika, Assen, Brunstinge, Emmerschans, Hooghalen, Spijkerboor, Steenberg, Westdorp;

Friesland: Elsloo, Makkinga, Nijeholtwolde, Siegerswald, Stiens;

Groningen: Alteveer, Blijham, Finsterwolde, Siddeburen, Wedde;

Overijssel: Nieuw-Heeten, Oldenzaal;

Gelderland: Lunteren, Kranenburg, Neerijnen, Roekel, Winterswijk;

Flevoland: Biddinghuizen;

Utrecht: Kwintelooyen;

Zeeland: Oostburg, Sluis;

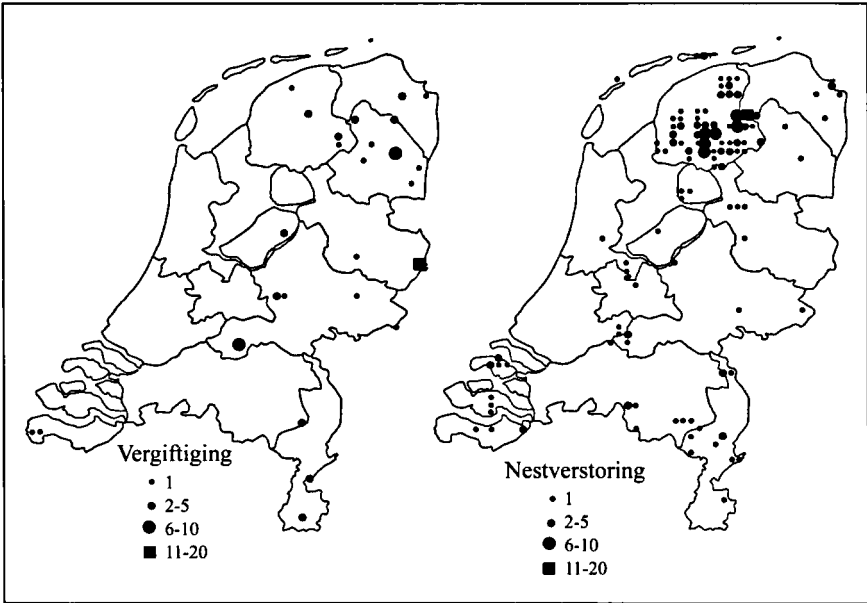
Noord-Brabant: Lage Mierde, Neerkant;

Limburg: Koningsbosch, Valkenburg.

Tal van deze plekken zijn oude bekenden (Bijlsma *et al.* 1998-2006; van Lieshout *et al.* 1997); ook nestverstoringen zijn gewoonlijk aan de orde van de dag. Andere zijn nieuw, althans voor ons. Enkele forse vergiftigingen vonden in 2006 plaats bij Westdorp op de Drentse Hondsrug (een infame plek met een lange geschiedenis van jachtgerelateerde roofvogelvervolging), bij Oldenzaal (al sinds zeer lang genomineerd als foute locatie, wat in 2006 eindelijk bewezen kon worden) en Neerijnen in de Betuwe (6 Buizerds vergiftigd met aldicarb).

Deze lijst van vergiftigingen had langer kunnen zijn indien een aantal ingezonden roofvogels in voorjaar 2006 niet op vogelgriep zouden zijn onderzocht (en vervolgens vernietigd), in plaats van op vergiftiging (waarvoor ze waren ingestuurd). Ook zijn forse aantallen dode Buizerds uiteindelijk niet bij het CDC terechtgekomen, deels door gebrek aan medewerking van de AID, deels ook doordat de vogels mager waren

en geen krop of maaginhoud bleken te hebben (en bij de huidige onderzoeksopzet een negatieve uitslag boeken). Om maar te zwijgen van de vele Buizerds die op vogelgriep werden bekeken (en daarvoor waren ingestuurd), maar niet op vergiftiging.

Figuur 1. Kwantitatieve verspreiding (per 5x5 km hok) van vergiftigde roofvogels en van opzettelijke nestverstoringen in Nederland in 2006. *Quantitative distribution (5x5 km) of poisoning incidents and deliberately destroyed nests in The Netherlands in 2006.*

De op naam gebrachte gifsoorten hadden betrekking op aldicarb (38x), carbofuran (14x), parathion/carbofuran (3x), parathion (18x) en strychnine (2x). Deze middelen, behalve strychnine dat al sinds lang is verboden en toentertijd werd gebruikt bij de mollenbestrijding, vinden (of vonden) voor een deel in sterk verdunde vorm legale toepassing in de land- en tuinbouw, maar zijn in niet-verdunde vorm erg giftig. In met gif bewerkt aas werden dezelfde middelen aangetroffen, namelijk 39x aldicarb, 10x carbofuran, 5x carbofuran, 1x parathion/carbofuran en 1x strychnine. Als aas werd het volgende gebruikt: 4x fazant, 14x kip, 1x gans, 4x wilde eend, 1x smient, 1x eend, 2x waterhoen, 1x houtsnip, 3x postduif, 1x sierduif, 9x duif, 1x vogel, 5x konijn, 8x haas, 1x vlees en 1x gehakt. Dit zijn bijna allemaal jachtgerelateerde dieren, een duidelijke aanwijzing in welke hoek de daders moeten worden gezocht (jagers, boeren).

Vergiftiging, veelal via opzettelijk uitgelegd aas, is al vanaf en jaren negentig (samen met nestverstoring) een belangrijke methode om roofvogels te vernietigen (Tabel 1). Ook doortrekkers (Blauwe Kiekendief, Ruigpootbuizerd) en een potentiële broedvogel (Rode Wouw) werden in 2006 het slachtoffer van vergiftiging. Opmerkelijk zijn

verder de vergiftigingen in het hart van het broedgebied van de Grauwe Kiekendief in Groningen.

Tabel 1. Doodsoorzaken van roofvogels in relatie tot menselijk handelen in Nederland in 1975-2006 (bronnen: CIDC-Lelystad, WRN). *Causes of death of raptors in The Netherlands in 1975-2006 (sources: CIDC-Lelystad, WRN).*

Doodsoorzaak <i>Cause of death</i>	Gif <i>Poison</i>	Klem/doodslag <i>Trap/killed</i>	Afschot <i>Shot</i>	Nestverstoring <i>Nest disturbance</i>
1975-88	621	2	69	145
1989	21	?	?	?
1990	20	?	?	?
1991	61	?	?	?
1992	76	0	5	?
1993	33	2	7	?
1994	13	2	6	26
1995	65	4	13	9
1996	106	9	18	139
1997	176	10	13	62
1998	91	0	7	105
1999	80	4	4	88
2000	33	2	3	129
2001	21	0	0	80
2002	50	1	3	58
2003	54	1	0	81
2004	37	0	0	85
2005	35	0	0	114
2006	75	1	1	211

Tabel 2. Doodsoorzaken van roofvogels in relatie tot menselijk handelen in Nederland in 2006. *Causes of death of raptors, inflicted by humans in The Netherlands in 2006.*

Soort <i>Species</i>	Gif <i>Poison</i>	Klem/kooi <i>Trap</i>	Afschot <i>Shot</i>	Nestverstoring <i>Nest disturbance</i>
Wespendief <i>Pernis apivorus</i>	0	0	0	3
Rode Wouw <i>Milvus milvus</i>	1	0	0	0
Bruine Kiekendief <i>Circus aeruginosus</i>	0	0	0	16
Blauwe Kiekendief <i>C. cyaneus</i>	1	0	0	0
Havik <i>Accipiter gentilis</i>	7	0	0	48
Sperwer <i>A. nisus</i>	0	0	0	5
Buizerd <i>Buteo buteo</i>	64	1	1	131
Ruigpootbuizerd <i>B. lagopus</i>	1	0	0	0
Torenvalk <i>Falco tinnunculus</i>	1	0	0	6
Boomvalk <i>F. subbuteo</i>	0	0	0	2
Totaal <i>Total</i>	75	1	1	211

Afschot

Afschot komt in toenemende mate voor, soms zelfs pontificaal in het zicht van WRN-ers (zaak nog onder de rechter). In Tabel 2 staan alleen de afschotgevallen zoals die door het CIDC zijn vastgesteld. Op de nestkaarten zijn er veel meer te vinden, met name voor Friesland en Schouwen waar afschot van nesten en/of broedende roofvogels plaatselijk een standaardroutine is geworden. Zoals vroeger een kraaienrondje werd gemaakt, worden tegenwoordig automatisch de roofvogelnesten meegenomen. In totaal werden 27 doorgeschoten nesten geregistreerd. Afschot met de vuurbuks is tegenwoordig de methode. Het vaststellen hiervan vergt nauwgezette nestinspectie, bij voorkeur in combinatie met foto's tijdens elk bezoek.

Klem

Het enige geklemde exemplaar, een Buizerd, werd nabij 's-Graveland gevonden, het bolwerk van Vereniging Natuurmonumenten.

Nestverstoring

In 2006 werd bijna een verdubbeling van het aantal nestverstoringen vastgesteld ten opzichte van 2005. Nooit eerder in de geschiedenis van de WRN werden in één jaar zoveel verstoorte nesten geregistreerd (Tabel 1), waaronder zelfs van Wespendienven (van Zanten 2006). Friesland speelt hierin een hoofdrol (Figuur 1, zie ook hieronder). Omdat de ruim 3000 ingezonden nestkaarten een representatieve steekproef vormen van de Nederlandse roofvogelbevolking, kan de verhouding verstoord:niet-verstoord over de Nederlandse populatie van de respectievelijke soorten worden omgeslagen (Tabel 3). Dat levert een landelijk totaal van 1290 opzettelijke nestverstoringen op, waaronder 900 Buizerds. Gezien de problemen bij het ondubbelzinnig vaststellen van opzettelijke nestverstoringen moet dit getal als een absoluut minimum worden beschouwd.

Tabel 3. Berekening van het totale aantal nestverstoring in Nederland in 2006, waarbij 1 = aantal ingestuurde nestkaarten, 2 = aantal nestverstoringen op nestkaarten, 3 = percentage verstoorte nesten, 4 = maximum aantal paren in Nederland in 2005 (Bijlsma 2006), en 5 = aantal berekende nestverstoringen in Nederland op basis van kolommen 3 en 4. *Calculation of the number of deliberately destroyed nests in The Netherlands in 2006, with 1 = no. of nest cards, 2 = number of destroyed nests on nest cards, 3 = percentage of destroyed nests based on columns 1 and 2, 4 = population size in The Netherlands in 2005, and 5 = calculated number of destroyed nests in The Netherlands based on columns 3 and 4.*

Soort Species	1	2	3	4	5
Wespendief <i>P. apivorus</i>	48	3	6.2	600	37
Br. Kiekendief <i>C. aeruginosus</i>	209	16	7.6	1250	95
Havik <i>A. gentilis</i>	479	48	10.0	1800	180
Sperwer <i>A. nisus</i>	381	5	1.3	4500	58
Buizerd <i>B. buteo</i>	1448	131	9.0	10.000	900
Torenvalk <i>F. tinnunculus</i>	629	5	0.1	6000	6
Boomvalk <i>F. subbuteo</i>	108	2	1.8	750	14

Friese folklore: vernietiging van onwelgevalligheden

Het moge duidelijk zijn dat roofvogelvervolging in Friesland tot standaardpraktijk is uitgegroeid (Figuur 1). Binnen Nederland is geen regio aan te wijzen waar zo groot-schalig en systematisch roofvogels en hun nesten worden vernietigd. Een sommatie van de ingezamelde nestkaarten over 2000-06 laat dat duidelijk zien. Voor deze periode hebben we de beschikking over 24 nestkaarten van Wespendif, 447 van Bruine Kiekendif, 26 van Grauwe Kiekendif, 579 van Havik (579), 369 van Sperwer, 2601 van Buizerd, 1705 van Torenvalk en 188 van Boomvalk. In deze dataset zijn de opzettelijk verstoorte nesten geselecteerd. De overzichten van het CIDC-Lelystad zijn doorzocht op gevallen van vergiftiging.

In totaal werd bij drie van de acht roofvogelsoorten geen vervolging geconstateerd, namelijk Wespendif, Grauwe Kiekendif en Boomvalk (Tabel 4). Bij de overige soorten waren vooral Bruine Kiekendif, Havik en Buizerd het haasje, elk met 10% of meer van de nesten. Van alle vervolgte soorten lag het aandeel opzettelijk vernielde nesten hoger dan het landelijk gemiddelde (zoals berekend voor 2006; Tabel 3), ondanks het feit een aanmerkelijk deel van de verstoringen dat jaar uit Friesland afkomstig was. In Friesland wordt dus disproportioneel huisgehouden onder roofvogels, en in het bijzonder onder soorten die in sommige kringen als schadelijk voor weidevogels of jachtwild worden aangemerkt (Osinga 2006, BFVW 2006).

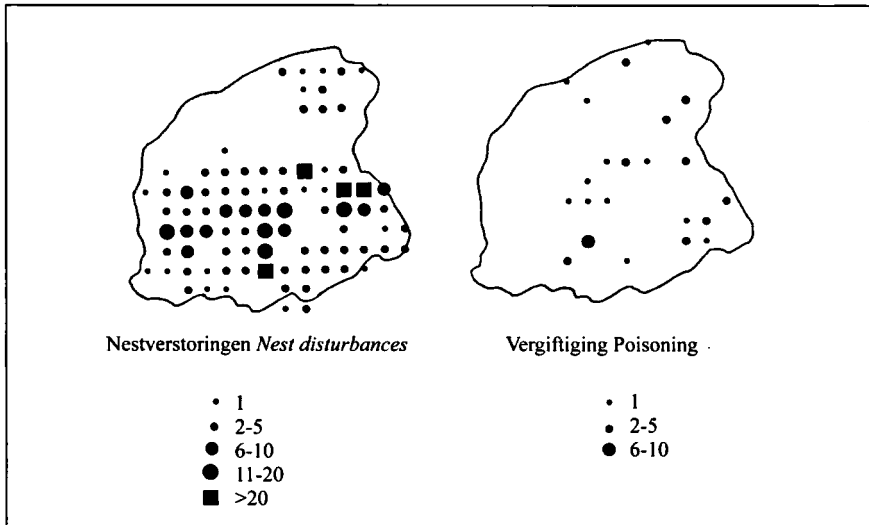
Tabel 4. Aantal gecontroleerde roofvogelnesten in Friesland in 2000-06, en het aandeel daarvan dat opzettelijk werd vernield. *Number of raptor nests checked in Friesland in 2000-06, and the proportion of nests that was deliberately destroyed.*

Soort <i>Species</i>	Nesten <i>Nests</i>	Verstoord <i>Destroyed</i>	% verstoord <i>% destroyed</i>
Wespendif <i>P. apivorus</i>	24	0	0.0
Bruine Kiekendif <i>C. aeruginosus</i>	447	47	10.5
Grauwe Kiekendif <i>C. pygargus</i>	26	0	0.0
Havik <i>A. gentilis</i>	579	72	12.4
Sperwer <i>A. nisus</i>	369	12	3.2
Buizerd <i>B. buteo</i>	2601	264	10.1
Torenvalk <i>F. tinnunculus</i>	1705	7	0.4
Boomvalk <i>F. subbuteo</i>	188	0	0.0

Roofvogelvervolging komt verspreid in geheel Friesland voor (Figuur 2). De lege plek in NW-Friesland heeft te maken met de geringe activiteiten van roofvogelaars in die hoek. Of er werkelijk geen vervolging plaatsvindt, valt op grond van onze gegevens niet te zeggen. De opzichtige concentraties in het Lage Midden en de centrale zandgronden zijn reëel; in deze gebieden worden jaarlijks op grote schaal roofvogelnesten opgeruimd door lokale weidevogelbeschermers, mollenvangers en jagers. Hoe dat onder meer in zijn werk gaat, heeft afgelopen jaar een ieder op TV kunnen zien met het filmpje van – naar later bleek - weidevogelbeschermers die bij een buizerdnest klommen. Een aantal strafzaken uit deze regio's, betreffende het afgelopen seizoen, is nog onder de rechter. De link met weidevogels en jacht is evident, en komt ook tot

uiting in de uitspraken die door BFVW (ingeleid door Venema 2004, geformaliseerd door BFVW 2006), Friese Plattelands Alliantie (Osinga 2006) en het CDA-statenlid G. Benedictus in de Leeuwarder Courant (12 oktober 2006: “It tal rôffugels moat nei ûnderen brocht wurde, oars komt it net goed”), een uitspraak overigens die volgens hetzelfde krantenbericht door andere fracties werd gedeeld. Onder dat laatste valt ook het pleidooi van D. Bijlsma van het FNP voor het schudden van roofvogeleieren (iets wat overigens al sinds jaar en dag in Friesland uitvoering vindt). Helaas zijn deze uitspraken gebaseerd op vooringenomenheid, ondeskundigheid (hoe het er met de roofvogels in Friesland werkelijk voor staat, zie Bijlsma *et al.* 2007), selectief lezen en verdraaid weergeven van het weidevogelrapport van SOVON/Alterra (Teunissen *et al.* 2005) en eigenbelang (Roodbergen 2006). Aan de andere kant was het goed te horen en te lezen dat er binnen Friesland, alsook binnen de BFVW, onmiddellijk protest werd aangetekend tegen deze kortzichtige opvatting (Hetteema 2006; zie ook reacties in Leeuwarder Courant, 12 oktober 2006).

Het welbewust uitroeien van predatoren, waaronder roofvogels, heeft afgelopen jaar een pendant gekregen in de dreigementen die enkele roofvogelaars ten deel vielen. Zonder een spoor ironie is het hulpje van de klimmer te verstaan gegeven dat “als het oorlog geweest was, die klimmer als een van de eersten zou zijn geëxecuteerd.” In dezelfde regio werd door anderen ook serieus met de dood bedreigd. Dit alleen omdat de controle en bescherming van roofvogelnesten tegen het zere been is van de lokale jagers en weidevogelbeschermers.

Figuur 2. Numerieke verspreiding (per 5x5 km) van nestverstoringen (WRN) en vergiftiging (CIDC-Lelystad) in Friesland, gesommeerd voor de periode 2000-06. *Quantitative distribution per 5x5 km of deliberately destroyed nests (left) and poisoning incidents in the province of Friesland in 2000-06.*

Het is te hopen dat er binnen Friesland, en zeker ook binnen de BFVW, voldoende weldenkende mensen rondlopen om dit soort praktijken en denkbeelden met kracht tegen te gaan. In ieder geval is de bestrijding van predatoren als middel om weidevogels te beschermen een heilloze onderneming. Het ware beter de werkelijke problemen van weidevogels aan te pakken, want die zijn al groot genoeg en worden met het jaar groter (zie bijvoorbeeld Dijkstra 1999 voor de zandgronden, Hettema 2004 voor de Grutto).

Summary

Bijlsma R.G. & Zoun P. 2007. Raptor persecution in The Netherlands in 2006. De Takkeling 15: 39-47.

Poisoning incidents (n=75) and deliberate disturbance of nests (n=211) were recorded throughout The Netherlands (Fig. 1). Both types of raptor persecution doubled in comparison with 2005, and never before in the history of the Dutch Raptor Group (since 1975) were so many nests destroyed in a single year (Table 1). Much of this increase originates from Friesland in the northern Netherlands, where concerted efforts by hunters and protectionists of meadowbirds resulted in widespread destruction of nests and breeding raptors (Fig. 2). In this region, raptor persecution – although illegal – has become common practice in farmland, *de facto* endorsed by protectionists of meadowbirds (not to be confused with bird protectionists), hunters and regional politicians in their cry for legalisation of raptor persecution (as – in their eyes – the only method to protect Lapwing *Vanellus vanellus* and Black-Tailed Godwit *Limosa limosa* from further declines). Presently, at least 10-12% of all nests of Marsh Harriers *Circus aeruginosus*, Goshawks *Accipiter gentilis* and Buzzards *Buteo buteo* in Friesland are being destroyed each year (Table 4).

Among the country-wide victims of poisoning, Common Buzzards and Northern Goshawks figured prominently (Table 2), but other species as Red Kite *Milvus milvus*, Marsh Harrier *Circus aeruginosus*, Hen Harrier *C. cyaneus*, Rough-legged Buzzard *Buteo lagopus* and Kestrel *Falco tinnunculus* were also affected. Poisoning took mostly place with poisoned baits, using common pesticides like aldicarb (38x), parathion (18x), carbofuran (14x), parathion/carbofuran (3x) and strychnine (1x).

Disturbing nests by keeping parents away from the nest or by destroying eggs or killing nestlings is widespread. Based on the recorded intensity of persecution (Table 2), the large sample of nest cards (>3300 in 2006), the wide distribution of nest cards over the country and recent population estimates of raptor species, it is calculated that a minimum of 1290 raptor nest has been destroyed in 2006, mostly Buzzards (900), Goshawks (180) and Marsh Harriers (95) (Table 3). These data indicate that raptor persecution is widespread as ever, and numerically showing a steep increase.

Literatuur

- BFVW 2006. Beleidsvisie BFVW. Vanellus 59(6): 1-32.
- Bijlsma R.G. 1993. Ecologische atlas van de Nederlandse roofvogels. Schuyt & Co., Haarlem.
- Bijlsma R.G. 2004. Opzettelijke verstoring van broedende roofvogels in Nederland in 2003. De Takkeling 12: 56-63.
- Bijlsma R.G. 2006. Trends en broedresultaten van roofvogels in Nederland in 2005. De Takkeling 14: 6-53.
- Bijlsma R.G., Bakker S., van Galen T., Kleefstra R., Mulder J & de Vries C. 2007. Broedende roofvogels op het Friese vasteland: verspreiding, dichtheid, aantalsontwikkeling en voedselkeus. De Takkeling 15: .
- Bijlsma R.G., Hustings F. & Camphuysen C.J. 2001. Schaarse en algemene vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij, Haarlem/KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Bijlsma R.G., van Kuik H., Schipperijn J. & Zoun P. 1998. Roofvogelvervolgning in Nederland in 1997. De Takkeling 6: 54-61.
- Bijlsma R.G., van Kuik H., Schipperijn J. & Zoun P. 1999. Roofvogelvervolgning in Nederland in 1998. De Takkeling 7: 52-58.
- Bijlsma R.G., van Kuik H., Schipperijn J. & Zoun P. 2000. Roofvogelvervolgning in Nederland in 1999. De Takkeling 8: 52-59.
- Bijlsma R.G., van Kuik H., Schipperijn J. & Zoun P. 2001. Roofvogelvervolgning in Nederland in 2000. De Takkeling 8: 53-60.
- Bijlsma R.G., Schipperijn J., van Swieten R. & Zoun P. 2002. Vervolgning van roofvogels in Nederland in 2001. De Takkeling 10: 49-55.
- Bijlsma R.G., Schipperijn J., van Swieten R. & Zoun P. 2003. Vervolgning van roofvogels in Nederland in 2002. De Takkeling 11: 55-63.
- Bijlsma R.G. & Zoun P. 2005. Vervolgning van roofvogels in Nederland in 2004. De Takkeling 13: 57-64.
- Bijlsma R.G. & Zoun P. 2006. Vervolgning van roofvogels in Nederland in 2005. De Takkeling 14: 102-118.
- Dijkstra B. 1999. De Kievit Vanellus vanellus in de knel op de ZO-Friese zandgronden. Drentse Vogels 12: 42-57.
- Hettema H. 2004. Grondrecht voor de grutto. It Fryske Gea/Uitgeverij Noordboek, Leeuwarden.
- Hettema H. 2006. Muizenbijter. Leeuwarder Courant, oktober 2006.
- Jansman H. 2001. Herkenning en opsporing van roofvogelvervolgning. Tweede herziene druk. Werkgroep Roofvogels Nederland, Appelscha.
- van Lieshout H., Schipperijn J., Zoun P. & Bijlsma R.G. 1997. Roofvogelvervolgning in Nederland in 1996. De Takkeling 5(1): 43-51.
- Osinga A. 2006. Brief FPA aan minister Veerman. Vanellus 59: 156-160.
- Roodbergen S.P. 2006. Koninklijke onderscheiding wrang omlijst. Vanellus 59: 162-163.
- Venema A. 2004. Commissie Nazorg. In: Jaarverslag 2003: 25-42. Bond van Friese Vogelbeschermingswachten.
- Zanten J. van 2006. Roofvogels geroofd? 't Schrijverke 19(nov): 11-13.
- Zoun P.E.F. 2007. Onderzoek naar de doodsoorzaken van inheemse wilde fauna. Verslag over 2006. CIDC-Lelystad, Lelystad.

Adressen:

RGB: Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse.

PZ (CIDC-Lelystad): Postbus 2004, 8203 AA Lelystad.